

Jarosław Ławski
*Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”
Uniwersytetu w Białymstoku*

**ŻYDZI BIAŁOSTOCCY:
OD POCZĄTKÓW DO 1939 ROKU.
PROJEKT I KONFERENCJA**

1.

Jak co roku w maju – od sześciu lat – pragnę zaprosić Państwa do lektury kolejnego tomu z serii *Żydzi wschodniej Polski*. Konferencje poświęcone tej problematyce obchodziły niedawno pięciolecie, godne odnotowania, gdy wziąć pod uwagę jednak dość specjalistyczny charakter tych spotkań. Tu z jednej strony patrząc, dostrzegamy: naukowy wymiar projektu, zapisany w kolejnych tomach publikowanych w Naukowej Serii Wydawniczej „Colloquia Orientalia Bialostocensia”¹. Z drugiej: wymiar kulturalny. Konferencje w latach 2013–2017 odbywały się bowiem równolegle z głośnym, wartym omówienia jako osobne zjawisko, Festiwałem Kultury Żydowskiej „Zachor – Kolor i Dźwięk”, którego dziesięć edycji odbyło się w Białymstoku staraniem Lucy Lisowskiej i Barbary Olech z Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska – Izrael.

VI Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Żydzi wschodniej Polski”, obradująca w dniach 12-13 czerwca 2017 roku w Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego (Sala Audytoryjna na VI piętrze), odbywała się w poszerzonej formule, która w zamierzeniu organizatorów ma towarzyszyć drugiemu pięcioleciu badań nad tym tematem. Brzmi owa formuła tak: „Żydzi Europy Środkowej i Wschodniej”. Nie rezygnując z utrwalonej formy tytułu *Żydzi wschodniej Polski*, pragniemy poszerzyć przestrzeń badaw-

¹ Por. Ł. Zabielski, *VI Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Żydzi wschodniej Polski”. Żydzi Białostoccy od początków do 1939 roku. Kontekst środkowoeuropejski, Białystok 12-13 czerwca 2017 roku*, „Bibliotekarz Podlaski” 3/2017, s. 363-380; J. Ławski, „Żydzi wschodniej Polski” – pięciolecie projektu naukowego i cyklicznych konferencji: 2012–2016. *Sprawozdanie*, „Bibliotekarz Podlaski” 1/2017, s. 293-300.

czą o całą Europę Środkowo-Wschodnią, w której rozgrywały się najważniejsze, powiązane ze sobą wydarzenia świata żydowskiej diaspory.

2.

Patronem VI Konferencji stała się Felicja Raszkin-Nowak (1924–2015), znakomita polska pamiętnikarka i poetka, pisarka, która Holocaust utrwaliła w przejmującym portrecie wojennego Białegostoku zatytułowanym *Moja gwiazda*², a także w ujmujących prostotą wierszach, godnych pogłębionej interpretacji³.

Specjalnym gościem Konferencji i Festiwalu była córka pisarki, Beata Ruben, mieszkająca na co dzień w Kopenhadze. Przedstawiła ona w referacie bogate świadectwo losów Matki: *Życie i twórczość Felicji Raszkin-Nowak – przykład polsko-żydowskiej symbiozy* (12 czerwca, godz. 9.30), a także otworzyła tegoż samego dnia w Książnicy Podlaskiej wystawę poświęconą życiu swej Matki. Gośćmi specjalnymi Konferencji byli w tym roku prof. Heidi Szpek z Central Washington University (USA) oraz dr Olga Tsivkach z Ivano-Frankivska (Ukraina). W otwarciu spotkania naukowego i wystawy wzięli między innymi udział: dyr. Jolanta Gadek z Książnicy Podlaskiej, prof. Jerzy Nikitorowicz z Uniwersytetu w Białymstoku oraz prof. Dariusz K. Sikorski z Uniwersytetu Gdańskiego, stały bywalec tych spotkań.

Konferencję przygotowwały następujące instytucje: Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku, Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska – Izrael, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, a personalnie: prof. Jarosław Ławski (UwB, Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego), Pani Lucy Lisowska (CEO Polska – Izrael, Wiceprzewodnicząca), dr Łukasz Zabielski (Książnica Podlaska, Sekretarz), dr Michał Siedlecki (Książnica Podlaska) i zespół doktorantów Wydziału Filologicznego UwB, spośród których wymienimy: mgr Ewelinę Feldman-Kołodziejuk, mgr Annę Wildowicz, mgra Kamila K. Pilichiewicz.

Choć brzmi to może paradoksalnie, Konferencja w poszerzonej o całą Europę Środkowo-Wschodnią formule rozpoczęła drugie pięcioletnie od refleksji nad tematem – z pozoru – regionalnym, lokalnym: „Żydzi białostoccy: od początków do 1939 roku. Kontekst środkowoeuropejski”. Uczestnicy wysłuchali 23 wystąpień, które tematycznie dotyczyły życia Żydów na całym rozległym obszarze, który zajmowała I Rzeczpospolita. Niezwykłym zwięź-

² F. Raszkin-Nowak, *Moja gwiazda*, Białystok 1991; tejeż, *Gwiazdy w mroku*, Białystok 2003.

³ Por. J. Ławski, *Tradycja i Wymiszczenie. Gwiazdy Felicji Nowak*, w: *Żydzi wschodniej Polski*, Seria I: *Świadectwa i interpretacje*, red. B. Olech, J. Ławski, Białystok 2013, s. 195-222.

czaniem spotkania był panel, który poprowadziły wspólnie dr hab. Anna Janicka, prof. UwB (Białystok) i dr Magdalena Tarnowska (UKSW, Warszawa). Z pozoru niewinny temat dyskusji: „Pamięć o społeczności żydowskiej w przestrzeni regionalnej: świadomość społeczna – nauka – kultura – szkoła” (13 czerwca, godz. 13.00), poprzedzonej wystąpieniem dr. Jana Miklasa-Frankowskiego *Bez mezuzy i menory. Białystok i Podlasie w reportażu Marcina Kąckiego „Białystok. Biała siła, czarna pamięć”* – wywołał istną lawinę emocjonalnych głosów, polemik, wypowiedzeń⁴. Pomimo emocji i czasem skrajnie odmiennych odczytań tych samych faktów i tekstów przez badaczy tegoż samego tematu żydowskiego, Konferencja zakończyła się wspólną obietnicą spotkania za rok.

Godzien utrwalenia pozostaje zestaw zagadnień, jakie analizowano podczas sesji w 2017 roku:

- Życie, dzieje, kultura Żydów z Białegostoku.
- Żydzi Podlasia i Wielkiego Księstwa Litewskiego.
- Migracje ludności żydowskiej z Białegostoku.
- Żydzi podlascy w Europie Zachodniej i Wschodniej.
- Literatura, język, sztuka, prasa Żydów.
- Relacje ludności żydowskiej z mniejszościami narodowymi i religijnymi.
- Pamięć społeczności żydowskiej z Białegostoku i Podlasia w Polsce oraz we współczesnym świecie.
- Życie i twórczość Felicji Raszkin-Nowak.

3.

Oprócz aspektu naukowego sesja miała swój wymiar kulturalno-towarzystki, koncentrujący się wokół wydarzeń X Festiwalu Kultury Żydowskiej „Zachor – Kolor i Dźwięk”, którego organizatorkom, prezes Lucy Lisowskiej i dr Barbarze Olech z CEO Polska – Izrael pragnę złożyć serdeczne podziękowania nie tylko za wzorową współpracę, lecz także za przyjacielską atmosferę, jaka między Festiwalem o Konferencją panowała przez sześć długich, często burzliwych lat. Warte docenienia są także ich starania, by specjalnym drukiem (broszurą)⁵ uczcić pamięć tak nietuzinkowej białosto-

⁴ Wypowiadało się kilkanaście osób, w tym mieszkańcy Białegostoku i Podlasia, poruszeni negatywnym i jednoznacznym wydźwiękiem sądów Kąckiego przedstawionych w referacie badacza z Gdańska. Zapis panelu publikujemy na końcu tomu.

⁵ *Felicja Raszkin Nowak (1924–2015). Bohaterka X Festiwalu Kultury Żydowskiej „Zachor – Kolor i Dźwięk” (Białystok, 9-13 czerwca 2017 r.)*, opr. L. Lisowska, B. Olech, Białystok 2017.

czanki, jaką była Felicja Raszkin-Nowak, pisarka osobna, niezwykła⁶. To wreszcie ich staraniom zawdzięczamy to, iż po raz drugi w mieście nad Białą gościli Yaron Gershovsky oraz Gerard Edery.

Goście VI Konferencji – pochodzący z Białegostoku, Lublina, Waszyngtonu, Iwano-Frankowska, Gdańska, Wrocławia, Krakowa, Warszawy, Ełku – wysłuchali 23 wystąpień, z których wiele wzbudziło zrozumiałe, a czasem zaskakujące emocje, jak referaty: dr. Jerzego J. Milewskiego (UwB, Białystok), *Współpraca socjalistów polskich (PPS) i żydowskich (Bund) na ziemiach północno-wschodnich Polski w okresie międzywojennym*, dr. Włodzimierza Jarmolika (Białystok), *Krakowska i okolice. Obraz żydowskiego świata przestępczego na łamach przedwojennej prasy białostockiej*, dr. Grażyny Dawidowicz (Białystok), *Piotr Gorodiszcz – białostocki społecznik*, czy mgr Weroniki Romanik (Uniwersytet Wrocławski), *Wydarzenia lutego 1943 w getcie białostockim na podstawie pism Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa*. Jak widać, spektrum drażnionych tematów osnutych wokół „miejsc”, jakimi są Białystok i Podlasie, było nader szerokie. Ale to właśnie czyniło spotkanie ciekawym, zajmującym.

Uwaga konieczna w tym miejscu: sesje od sześciu lat odbywają się w miejscu publicznym, jakim jest duża biblioteka naukowa. Dzieje się tak dzięki życzliwości władz Książnicy Podlaskiej, najpierw dyr. Jana Leończuka, a obecnie dyr. Jolanty Gadek. W tym otwartym dla wszystkich, publicznym Miejscu odbywa się sesja o tematyce żydowskiej – zawsze przy wypełnionej sali, z udziałem białostoczan, którzy zechcą ją odwiedzić, oraz z obecnością uczniów białostockich szkół, których zapraszają na nią tacy nauczyciele, jak dr Marta Białobrzeska czy dr Grażyna Dawidowicz. Wbrew irytującym stereotypom nigdy na sesjach nie zanotowano antysemickich incydentów. Owszem, nieraz merytorycznie kłócili się ich uczestnicy, lecz działało się to w ramie konwencji dyskusyjnej, której na imię „Nauka”.

Chciałbym dodać, iż badania nad społecznością żydowską Białostoczczyzny winny w moim przekonaniu znaleźć dopełnienie w sesji poświęconej Szoa na Podlasiu i w Białymstoku oraz losem społeczności żydowskiej na tych terenach po II wojnie światowej. Ale to sprawa (oby!) przyszłości.

⁶ Biogram pisarki pomieszczony w broszurze (cytuję za zgodą Autorek) brzmi następująco: „Felicja Raszkin Nowak (1924–2015) – dziennikarka, reżyserka, pisarka. Urodziła się w Warszawie, ale rodzinnie związana była z Białymstokiem, z którego pochodzili jej rodzice i w którym mieszkali jej dziadkowie, bliźni i dalsi kuzyni. Jej wujkiem był Jakub Szapiro – dziennikarz, sławny białostocki esperantysta. Po wybuchu II wojny światowej wraz z rodzicami znalazła się w Białymstoku. W 1941 r. Niemcy rozstrzelali jej ojca w lesie na Pietraszach. Z mamą i babcią przez 2 lata żyła w białostockim getcie. Udało się jej uciec z niego tuż przed jego likwidacją. Ukrywała się w jednej z podbiałostockich wsi w rodzinie zaprzyjaźnionego gospodarza. Z całej – licznej – rodziny oprócz niej przeżyła wojnę jeszcze tylko jedna osoba. Po wydarzeniach marcowych (na początku lat 70.) wyjechała do Kopenhagi. Współpracowała z Radiem Wolna Europa” (s. 1).

Pozostaje mi zaprosić Państwa na siódmą (i kolejne) sesję z cyklu „Żydzi wschodniej Polski”, zaplanowaną w dniach 7 i 8 maja 2018 roku w Białymstoku i Tykocinie.

4.

Rok 2018 jest dla pamięci Żydów polskich rokiem szczególnym, także bolesnym. Przynosi on bowiem już 50. rocznicę wydarzeń Marca '68 roku, który zakończył dzieje ogromnej części społeczności żydowskiej w powojennej, komunistycznej Polsce. Do wydarzenia tego przyjdzie powrócić w osobnym ujęciu naukowym. W tym miejscu chciałbym przywołać słowa Felicji Raszkin-Nowak z broszury jej poświęconej, wypowiedziane w 2001 roku.

Niczego do nich nie trzeba dodawać:

„Problemy marca '68 były dla mnie katastrofą życiową. To było absolutne bankructwo, tym bardziej, że ja przez 20 lat pracowałam w radiu, byłam reżyserem radiowym i znałam kulisy radiowe przedstawiania Marca. Przy mnie odbywały się nagrania, montaż radiowe. Wiedziałam dokładnie, w którym momencie oklaski się wycina i w którym momencie oklaski się dodaje, jeżeli one były potrzebne.

Jeśli mi ktoś powie, że Marzec przeszedł w ich życiu bez śladu i że są zadowoleni z przyjazdu, że zapomnieli, gdziekolwiek by byli, jakkolwiek życiową karierę by mieli, to ja w to nie uwierzę. Emigracja marcowa to był cień, który pozostał w każdym sercu.

Traktuję Polskę jak moją ojczyznę, czy to się komuś podoba, czy nie. Ja mówię w tym języku i myślę w tym języku, i cokolwiek robię i w klubach polonijnych, i żydowskich, to robię to z myślą o kulturze polskiej, bo to we mnie siedzi. Tego nie można wygnąć.

Wydaje mi się, że o Marcu należy mówić dlatego, bo krzywda nie została naprawiona. Wprawdzie w Sejmie ogłoszono, że nas przepraszają, to był bardzo ładny gest, ale życiowych, ludzkich spraw nie rozwiązano. To jest bardzo ważne, żeby ciągle do tego tematu wracać, żeby na ten temat mówić.

Ja po wyjeździe mówiłam, że ja nie wyjeżdżam jako obrażona Żydówka, ja wyjeżdżam jako głęboko dotknięta Polka”⁷.

⁷ Felicja Raszkin-Nowak..., dz. cyt., s. 3.